

Robert Borkowski

prof. nadzw. dr hab., Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Rozwój ratownictwa w III RP (służby, organizacje, obszary)

Ratunek to inaczej udzielanie komuś pomocy w niebezpieczeństwie lub w trudnej sytuacji, wybawienie, zbawienie, ocalenie, odratowanie, czyli wszystko, co oznacza stawienie czoła zagrożeniu. Jest to zatem świadome reagowanie w celu ocalenia istoty ludzkiej. W nieco innym znaczeniu ratunek oznaczać może także wszelkie działanie prowadzące do uniknięcia zagrożenia, niebezpieczeństwa lub nieszczęścia albo też zachowania mienia od zniszczenia, a więc – ratowanie ludzi, mienia (majątku) i zwierząt¹.

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest podjęcie refleksji nad obecnym stanem systemu ratownictwa w Rzeczypospolitej Polskiej w perspektywie ujęcia obszarów działania służb ratowniczych oraz rodzajów podmiotów wykonujących działania ratownicze, a także wskazanie trendów rozwojowych polskiego ratownictwa. Artykuł ma, z racji narzuconych szczytych ram objętościowych, charakter przyczynkarski i zaledwie wprowadzający w szerokie spektrum tematyczne. W pionierskiej i jedynej dotychczas monografii ujmującej całościowo system ratownictwa RP, Aleksandra Skrabacz w sposób syntetyczny przedstawiła obraz polskiego ratownictwa, jednak ta znakomita praca powstała przed czternastu laty i odnosi się do stanu ówczesnego². W międzyczasie zmieniły się uwarunkowania prawne, rozwinęły standardy działań ratowniczych – także

¹ Na ten temat jedyna polska monografia: J. Andrzejewski, *Ratownictwo zwierząt*, Firex, Warszawa 2009.

² Zob. A. Skrabacz, *Ratownictwo w III RP: ogólna charakterystyka*, AON, Warszawa 2004.

ze względu na przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, pojawił się nowoczesny, fachowy sprzęt wysokiej klasy, powstały też nowe służby ratownicze. Systematycznie postępuje specjalizacja już istniejących służb, a co za tym idzie – wyróżnia się kolejne, nowe rodzaje ratownictwa (np. ratownictwo wysokościowe, ratownictwo narciarskie, ratownictwo psychologiczne). Istnieje zatem potrzeba ciągłej aktualizacji opisu i dokonywania bilansu stanu polskiego ratownictwa, czego wyrazem jest w skromnym zakresie niniejsza praca.

Ratownictwo w rozumieniu czysto intuicyjnym oznacza niesienie pomocy człowiekowi znajdującemu się w niebezpieczeństwie zagrażającym jego życiu i/lub zdrowiu – stwierdza Skrabacz³. Rozwój cywilizacji wiąże się z występowaniem nowych obszarów i nowych rodzajów zagrożeń, których obecność zdaje się być w opinii społecznej niezrozumiała i zaskakująca. Większość z nich można wszakże przewidzieć i stosunkowo precyzyjnie prognozować, wiedza taka jest jednak słabo rozpowszechniona wśród ludności. Jest to poniekąd kwestia kulturowych uwarunkowań percepcji zagrożeń i ryzyka (ostrożność lub skłonność do ryzykanctwa, staranność lub niedbałość, przestrzeganie przepisów i procedur, wreszcie – omijanie ich i lekceważenie etc.)⁴ oraz kultury bytu (racjonalność zachowań, poziom dbałości o bezpieczeństwo, zdrowie i higienę, kultury techniczne etc.) danego społeczeństwa. Ponieważ indywidualne umiejętności i środki pozostają dalece niewystarczające, wraz z rozwojem cywilizacji i ewolucją instytucji państwa powstawały wyspecjalizowane podmioty, których celem działania stało się ratowanie ludzi w sytuacjach rozmaitych zagrożeń, tj. wypadków, katastrof technogennych, klęsk żywiołowych i katastrof humanitarnych⁵. Obok podejmowania czynności ratowniczych na miejscu zdarzeń służby ratownicze prowadzą poszukiwania osób poszkodowanych, np. rozbitków, zaginionych w górach etc., co określa się mianem służby *Search and Rescue* (SAR) – „poszukiwanie i ratunek” – są to więc takie działania ratunkowe, które polegają na odnajdywaniu ludzi zaginionych i znajdujących się w niebezpieczeństwie, zapewnieniu im pomocy i przetransportowaniu w miejsce bezpieczne. Określenie tego typu działań odnosi się przede wszystkim do ratownictwa morskiego oraz górskiego a także ratownictwa taktycznego w warunkach bojowych (*Combat Search and Rescue*, CSAR).

Rozwój materialnych warunków życia i konsumpcji pociąga za sobą także podniesienie poziomu oczekiwań w zakresie komfortu życia i zapewniania poczucia bezpieczeństwa, co skutkuje wzrostem wymagań stawianych służbom ratowniczym⁶. Z tego względu potrzeby służb ratowniczych, zarówno finansowe, kadrowe, jak i sprzętowe, będą wciąż wzrastać. Utrzymywanie i doskonalenie odpowiednio licznych i właściwie wyposażonych struktur ratowniczych, które zapewnią społeczeństwu poczucie bezpieczeństwa jako mogące udzielić profesjonalnej i szybkiej pomocy, jest więc

³ Zob. *ibidem*, s. 5.

⁴ Zob. M. Goszczyńska, *Człowiek wobec zagrożeń. Psychospołeczne uwarunkowania oceny i akceptacji ryzyka*, Żak, Warszawa 1997, s. 69–71.

⁵ Zob. obszerną monografię poświęconą instytucjom i systemowi zorganizowania ratownictwa: M. Biniak-Pieróg, Z. Zamiar, *Organizacja systemów ratownictwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego, Wrocław 2013.

⁶ Nieraz wszakże roszczeniowych oraz całkowicie nierealistycznych i nieracjonalnych, jak w przypadku wczasowiczów, którzy, spóźniwszy się z wyjściem ze schroniska, późnym wieczorem zażądali pomocy TOPR-u i policji na szosie z Morskiego Oka do Zakopanego.

niezbędne, a nakłady na takie służby nie mogą być redukowane. Tworzące je podmioty noszą tradycyjną nazwę pogotowia (ratunkowego, górskiego, wodnego, gazowego, energetycznego, wodociągowego etc.). W szerszym rozumieniu są to wszelkie struktury organizacyjne, na które nałożono obowiązek prowadzenia działań ratowniczych, a także organizacje społeczne (inaczej zwane organizacjami pozarządowymi, NGO albo organizacjami III sektora), które za cel statutowy postawiły sobie prowadzenie działań ratowniczych⁷.

Pojęcie ratowania można najogólniej zdefiniować jako całość czynności, mających na celu zachowanie życia i zdrowia osób, które uległy urazom, co określa się terminem działań ratowniczych. Wielu autorów zwraca uwagę na wielość obowiązujących definicji i pojęć w rodzimej terminologii związanej z ratownictwem oraz panujące tam rozbieżności, podkreślając, że efektywność całego systemu ratownictwa w poważniej mierze zależy od jego spójności, w tym od jasnego i jednolitego aparatu pojęciowego⁸. I tak na przykład obok kategorii działań ratowniczych występuje w aktach prawnych kategoria medycznych działań ratowniczych, kwalifikowanej pomocy medycznej a także pierwszej pomocy i pierwszej pomocy medycznej⁹. Rozwijając wątek siatki pojęciowej, można stwierdzić, że w odniesieniu do kwestii medycyny katastrof i reagowania kryzysowego wykreowano właściwy zbiór kategorii pojęciowych. Mając na uwadze skutki negatywnych zdarzeń wymagających działań ratowniczych, wyróżnia się zdarzenia jednostkowe (jedna osoba poszkodowana), zdarzenia mnogie (większa liczba osób, które otrzymają pomoc), zdarzenia masowe (duża liczba osób, które nie mogą otrzymać pełnej pomocy) oraz katastrofy (wielka liczba poszkodowanych przekraczająca możliwości lokalnych służb ratowniczych), do których odnosi się pojęcie medycyny katastrof¹⁰.

Ratownictwo to w najogólniejszym rozumieniu podmiotowym wszelkie wyspecjalizowane służby (zwane w socjologii także grupami dyspozycyjnymi¹¹), których głównym zadaniem jest niesienie pomocy ludziom w sytuacjach zagrożenia życia i zdrowia, przede wszystkim w środowisku i sytuacjach właściwych dla specjalizacji danej służby (grupy dyspozycyjnej). Ratownik, zgodnie z ustawową definicją, to osoba uprawniona do udzielania kwalifikowanej pierwszej pomocy i spełniająca wy-

⁷ Zob. m.in. A. Morawski, *Wykorzystanie potencjału organizacji pozarządowych w procesie zarządzania kryzysowego*, WDZiNP Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2014, s. 21–22 oraz B. Kosowski, *Rola organizacji pozarządowych w systemie zarządzania kryzysowego*, [w:] *Zarządzanie kryzysowe w Polsce*, red. M. Jabłonowski, L. Smolak, Typografia, Pułtusk 2007, s. 261–274.

⁸ M. Łuczowska, *Problemy jednoznaczności pojęć i terminów z zakresu działań ratowniczych w sytuacjach kryzysowych*, [w:] *Ratownictwo w sytuacjach kryzysowych*, red. K. Chwesiuk, C. Christow, A. Ostrokólski, J. Sadowski, Akademia Morska w Szczecinie, Szczecin 2004, s. 99–101; por. także: B. Kaczmarczyk, R. Socha, A. Szwajca, *Zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa publicznego*, SA PSP, Kraków 2014.

⁹ Por. J.E. Campbell, R.L. Alson, *ITLS 2017 (International Trauma Life Support) – Ratownictwo przedszpitalne w urazach*, MP, Kraków 2017 oraz *Medyczne czynności ratunkowe*, red. P. Paciorek, A. Patrzala, E. Kłos, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2014.

¹⁰ A. Zawadzki, *Medycyna ratunkowa i katastrof*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2011, s. 369–370, a także S.M. Briggs, K.H. Brinsfield, *Wczesne postępowanie medyczne w katastrofach. Podręcznik dla ratownika medycznego*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2007.

¹¹ Zob. J. Maciejewski, *Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2012.

magania z art. 13 ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym z dnia 8 września 2006 r. Kategorie pojęciowe ratownika oraz ratownika medycznego nie są tożsame, gdyż ratownik medyczny uprawniony jest do wykonywania medycznych czynności ratunkowych (MCR), jak również legitymuje się wykształceniem wyższym na poziomie trzyletnich studiów licencjackich kierunku ratownictwo medyczne. Tytuł ratownika uzyskuje się natomiast po ukończeniu 66-godzinnego kursu kwalifikowanej pierwszej pomocy (KPP), co daje najwyższe uprawnienia osobom bez wykształcenia medycznego¹². Przez ratownika rozumieć należy także członka każdej organizacji, która wyspecjalizowana jest w danym obszarze ratownictwa (górskie, wodne, medyczne, drogowo etc.). Wreszcie w szerokim, funkcjonalnym rozumieniu ratownikiem jest każda osoba, która w sytuacji zagrożenia podjęła czynności ratownicze, czyli działania niesienia pomocy w sytuacji zagrożenia życia lub zdrowia ludzi.

Podmiotowy podział ratownictwa

Ze względu na obszar działania oraz przynależność do organizacji ratowniczych wyróżnia się:

- ratowników krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (KSRG);
- ratowników medycznych (PRM);
- zawodowych ratowników technicznych (chemicznych, górniczych, okrętowych i innych);
- wyspecjalizowanych ratowników górskich Górskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego (GOPR) oraz Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego (TOPR), jak również ratowników wodnych Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego (WOPR) i innych służb wodnych;
- ratowników Polskiego Czerwonego Krzyża (PCK), Obrony Cywilnej (OC), Maltańskiej Służby Medycznej (MSM), Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP) i innych organizacji harcerskich i skautowych, oraz innych organizacji pozarządowych, których celem jest ratowanie ludzkiego życia.

W nowoczesnych państwach demokratycznych wyróżnia się trzy sektory działalności społeczno-gospodarczej. Według tej typologii pierwszy sektor stanowi administracja publiczna, określana również jako sektor państwowy, choć nie jest to w pełni poprawne określenie, bowiem sektor ten składa się z podsektora państwowego oraz podsektora samorządowego (komunalnego). Na sektor drugi składa się sfera biznesu, czyli wszelkie podmioty życia gospodarczego, których działalność jest nastawiona na zysk – nazywany jest zatem także sektorem prywatnym. Natomiast trzeci sektor to ogół organizacji społecznych, inaczej pozarządowych (NGO, *non-governmental organizations*), działających nie dla zysku (organizacje *non-profit*), z których część uzyskała status organizacji pożytku publicznego. Służby ratownicze występują we wszystkich trzech sektorach, istnieje bowiem państwowe ratownictwo oraz ratownictwo komunalne, jak również prywatne, komercyjne lub zakładowe służby ratownicze, a także społeczne (ochotnicze) organizacje ratownicze.

¹² Na ten temat obszerna monografia: *Kwalifikowana pierwsza pomoc*, red. A. Kopta, J. Mierzejewski, G. Kołodziej, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2016.

Według kryterium podziału bezpieczeństwa na militarne i pozamilitarne ratownictwo dzieli się na cywilne i wojskowe. W siłach zbrojnych działają wyspecjalizowane jednostki wojsk chemicznych, wojsk inżynieryjnych, wojskowej ochrony przeciwpożarowej oraz Wojska Obrony Terytorialnej, które można wykorzystywać w operacjach reagowania kryzysowego. Jeśli chodzi o wojskowe ratownictwo medyczne, to obecnie w odniesieniu do medycyny pola walki używa się pojęcia ratownictwo taktyczne, czyli taktyczna pomoc rannym na polu walki (TCCC), na którą składają się trzy fazy: postępowanie medyczne pod ostrzałem (CUF, *Care under Fire*), taktyczna pomoc medyczna (TFC, *Tactical Field Care*) oraz taktyczna opieka podczas ewakuacji medycznej (TEC, *Tactical Evacuation Care*). Synonimicznym pojęciem jest ratownictwo pola walki albo szerzej: medycyna taktyczna, na którą składają się procedury PHTLS (*PreHospital Trauma Life Support*) oraz ATLS (*Advanced Trauma Life Support*)¹³. Zarzuca się natomiast stosowanie popularnej swego czasu w Polsce żargonowej nazwy „czerwona taktyka” jako niewłaściwej i w istocie błędnej¹⁴.

Utworzony już na początku polskiej transformacji w 1991 r. Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy (KSRG) wprowadzony został w życie w 1995 r. w celu ujednoczenia działań ratowniczych podejmowanych przez Państwową Straż Pożarną i inne podmioty ratownicze, w tym przede wszystkim przez Ochotniczą Straż Pożarną (OSP)¹⁵. Centralnym organem administracji rządowej w sprawach KSRG jest Komendant Główny PSP. KSRG realizuje zadania z zakresu pożarnictwa, walki z klęskami żywiołowymi, ratownictwa technicznego, drogowego, chemicznego i ekologicznego. Krajowy system ratowniczo-gaśniczy funkcjonuje na poziomie powiatowym, wojewódzkim oraz centralnym. Dysponowanie jednostek systemu do działań ratowniczych oraz alarmowanie podmiotów współdziałających odbywa się poprzez Krajowe Centrum Koordynacji Ratownictwa i Ochrony Ludności (pełni ono funkcję międzyresortowego centrum zarządzania kryzysowego). Na cały system składa się 16 komend wojewódzkich PSP, 335 komend powiatowych/miejskich PSP, 500 jednostek ratowniczo-gaśniczych PSP, 4307 jednostek OSP, 4 zakładowe straże pożarne, a także 13 szpitali – w tym 11 szpitali MSW oraz Centrum Leczenia Oparzeń w Siemianowicach Śląskich. KSRG został w istotny sposób wzmocniony partnerskimi organizacjami ratowniczymi, bowiem w latach 1998–2006 zawarto porozumienia o włączeniu do współpracy Polskiego Czerwonego Krzyża (PCK), Tatrzańskie Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego (TOPR), Aeroklubu Polskiego, Polskiej Misji Medycznej, Górskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego (GOPR) oraz Wodnego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego (WOPR).

Kolejną niezwykle ważną cezurą w rozwoju polskiego ratownictwa było utworzenie systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego (PRM) w 2001 r. Jest to

¹³ Por. A. Podlasiński, *Taktyczne ratownictwo medyczne*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2015, s. 14 oraz M. Czerwiński, P. Makowiec, *Podstawy ratownictwa taktycznego*, Difin, Warszawa 2014.

¹⁴ Stosuje ją do tej pory np. W. Depa, zob. tenże, *Modus operandi sił specjalnych*, t. IV: *Taktyka czerwona*, Avalon, Kraków 2013.

¹⁵ Zob. K. Wójtowicz, *Organizacja i funkcjonowanie Państwowej Straży Pożarnej w Polsce*, Promotor, Warszawa 2012; Ustawa z dnia 24.08.1991 r. o ochronie przeciwpożarowej (Dz.U. z 2018 r., poz. 620) oraz Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie szczegółowych zasad organizacji krajowego systemu ratowniczo-gaśniczego (Dz.U. z 2011 r., Nr 46, poz. 239).

ogólnopolski system powołany do udzielania pomocy medycznej osobom znajdującym się w stanie nagłego zagrożenia życia i zdrowia. Historycznie pierwszą instytucją niosącą pomoc w mobilnych zespołach było Krakowskie Ochotnicze Towarzystwo Ratunkowe utworzone w 1891 r., którego spadkobiercą jest współczesne Krakowskie Pogotowie Ratunkowe. Przez całe stulecie każdą służbę zajmującą się wyjazdami w celu udzielenia pomocy na miejsce zdarzenia nazywano pogotowiem ratunkowym. Tradycyjna nazwa „pogotowie ratunkowe” pozostaje wprawdzie nadal w użyciu, lecz jako nazwa dodatkowa¹⁶, natomiast pojęcie ratownictwa medycznego pojawiło się w pierwszej ustawie o PRM; obecną podstawą prawną jest druga ustawa o PRP z 2006 r.¹⁷

Obecnie w skład PRM wchodzi zespoły ratownictwa medycznego (ZRM) w liczbie 1492, w tym karetki podstawowe (P) i specjalistyczne (S), Lotnicze Pogotowie Ratunkowe (LPR) zorganizowane w 17 bazach, jak również 221 szpitalnych oddziałów ratunkowych (SOR), w których pracują ratownicy medyczni, pielęgniarki i lekarze systemu. Z PRM współpracują i współdziałają rozmaite podmioty, m.in. jednostki Państwowej Straży Pożarnej oraz OSP tworzące Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy, podmioty uprawnione do pełnienia ratownictwa wodnego i górskiego oraz inne jednostki podległe lub nadzorowane przez MSW oraz MON, wreszcie społeczne organizacje ratownicze, które, w ramach swoich zadań ustawowych lub statutowych, niosą pomoc osobom w stanie nagłego zagrożenia zdrowotnego. Jednostkami współdziałającymi są natomiast centra urazowe oraz jednostki organizacyjne szpitali wyspecjalizowane w zakresie udzielania świadczeń zdrowotnych niezbędnych dla ratownictwa medycznego. Wraz z powstaniem systemu Państwowego Ratownictwa Medycznego coraz bardziej liczącym się społecznie zawodem staje się zawód ratownika medycznego, który wykonuje ok. 10 tys. osób¹⁸.

Ogólnopolską strukturę ma również Obrona Cywilna Kraju. Pojęcie obrony cywilnej oznacza system złożony ze struktur organizacyjnych i zasobów sprzętowych, którego celem jest ochrona ludności, zakładów pracy oraz infrastruktury publicznej czy dóbr kultury. Głównym zadaniem OCK jest ratowanie i udzielanie pomocy poszkodowanym w wyniku klęsk żywiołowych i katastrof technicznych (przemysłowych, komunikacyjnych) i – przede wszystkim – podczas ewentualnej wojny¹⁹. W gminach, powiatach i województwach opracowywane są plany obrony cywilnej, będące instrukcją działania dla władz cywilnych w przypadku wystąpienia zagrożeń. Podstawowymi jednostkami organizacyjnymi są formacje obrony cywilnej (FOC), którymi mogą być oddziały przeznaczone do zadań ogólnych lub jednostki specjalistyczne (np. plutony ratownictwa), tworzone decyzją terenowych organów administracyjnych oraz pracodawców.

¹⁶ Por. R.W. Gryglewski, M. Popławska, *Z dziejów Krakowskiego Pogotowia Ratunkowego*, Medycyna Praktyczna, Kraków 2011.

¹⁷ Dz.U. z 2006 r., Nr 191, poz. 1410 ze zm.

¹⁸ *Ratownik medyczny*, red. J. Jakubaszko, Górnicki Wydawnictwo Medyczne, Wrocław 2007 oraz M. Witt, A. Dąbrowska, M. Dąbrowski, *Ratownictwo medyczne. Kwalifikowana pierwsza pomoc*, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2014.

¹⁹ Zob. A. Skrabacz, *op. cit.*, s. 18 oraz F.R. Krynojewski, *Obrona Cywilna Rzeczypospolitej Polskiej*, Difin, Warszawa 2012.

Przedmiotowy podział ratownictwa

Obok kryterium podmiotowego podziału ratownictwa wyróżnić można rodzaje formacji ratowniczych ze względu na środowisko działania, specyfikę czynności, umiejętności i wyposażenie, a więc ze względu na rodzaje działań ratowniczych²⁰. Wyróżnia się zatem różne obszary ratownictwa technicznego²¹ w postaci takich służb jak Pogotowie Gazowe, Pogotowie Energetyczne, Pogotowie Wodociągowo-Kanalizacyjne. Kolejowe Ratownictwo Techniczne stanowią zespoły przeznaczone do usuwania skutków wypadków kolejowych, liczące w sumie 500 pracowników podzielonych na 20 zespołów, na które składa się 10 Specjalnych Pociągów Ratownictwa Technicznego i 10 Pociągów Ratownictwa Technicznego. Na wyposażeniu KRT znajdują się m.in. specjalistyczne dźwigi, pojazdy szynowo-drogowe oraz czolgi ratownicze.

Zagrożeniami w przemyśle chemicznym zajmuje się odrębna służba, jaką jest Ratownictwo Chemiczne, złożone z sześciu specjalistycznych jednostek (Tarnów, Oświęcim, Puławy, Bydgoszcz, Brzeg Dolny, Płock)²². Z kolei zagrożeniami radiologicznymi i nuklearnymi a więc tzw. ratownictwem radiacyjnym zajmuje się Państwowa Agencja Atomistyki. Szczególnym rodzajem ratownictwa technicznego jest Ratownictwo Górnicze, realizowane przez liczące łącznie ok. 6 tys. ludzi drużyny ratownicze rozmieszczone przy kopalniach oraz przez Centralną Stację Ratownictwa Górniczego w Bytomiu, która prowadzi działalność interwencyjną, prewencyjną i szkoleniową²³.

Wciąż, wraz z niepowstrzymaną motoryzacją kraju, rozwija się ratownictwo drogowe, przede wszystkim w oparciu o powstające stowarzyszenia stawiające sobie za cel niesienie pomocy ofiarom wypadków drogowych i katastrof komunikacyjnych, jak np. Grupa Ratownictwa Drogowego czy Stowarzyszenie Polska Pomoc Drogowa²⁴. Także Polski Związek Motorowy rozwija inicjatywy szkoleniowe w zakresie ratownictwa drogowego, tworząc grupę instruktorów ratownictwa drogowego PZM. Przykładowo: Fundacja Ratownictwo Motocyklowe Polska, jak też Motocyklowe Ratownictwo Medyczne oferują szybki dojazd na miejsce wypadku oraz zabezpieczenie pomocy przedmedycznej podczas imprez masowych. W zależności od charakteru terenu i warunków dojazdu, liczby uczestników, a także charakteru imprezy, w ramach zabezpieczenia medycznego można zastosować nie tylko karetki, ale i motocykle ratownicze oraz quady i inne pojazdy umożliwiające dotarcie do osób potrzebujących pomocy. Ratownicy sprawnie i szybko poruszający się w zróżnicowanym terenie na rowerach to z kolei domena gdańskiego Stowarzyszenia Na Rzecz Ratownictwa „Audiutare”²⁵.

Ratownictwo wodne rozwijało się w Polsce już w XVI w., co związane było z natężeniem żeglugi po Wiśle. Za początek zorganizowanego ratownictwa wodnego

²⁰ A. Skrabacz, *op. cit.*, s. 36–38.

²¹ Zob. *ibidem*, s. 12 oraz *Szkolenie z zakresu ratownictwa technicznego dla strażaków ratowników OSP*, red. Z. Sural, CNBOP, Józefów 2008.

²² A. Skrabacz, *op. cit.*, s. 44–46.

²³ *Ibidem*, s. 42–44 oraz J. Szlązak, A. Grodzicka, K. Cichy-Szczepeńska, *Psychologiczne aspekty akcji ratowniczych w podziemnych zakładach górniczych*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2016.

²⁴ Zob. <http://grd.org.pl/regulamin> [dostęp: 3.02.2018].

²⁵ <https://ratownictworowerowe.wordpress.com/o-s-n-r-r-adiutare> [dostęp: 3.02.2018].

w dziejach najnowszych naszego kraju przyjmuje się rok 1926²⁶. Największą organizacją skupiającą ratowników wodnych jest obecnie Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, działające od 1962 r.²⁷ i liczące ok. 60 tys. członków (w tym ok. 52 tys. ratowników), obok którego funkcjonują także inne, mniejsze podmioty uprawnione do pełnienia ratownictwa wodnego, np. Mazurska Służba Ratownicza czy Ratownictwo Wodne Rzeczpospolitej. Ze względu na obszar działania i związane z tym wyzwania w zakresie umiejętności ratowniczych oraz stosowanego sprzętu, ratownictwo wodne dzieli się na basenowe (pływalnie kryte i aquaparki), na wodach śródlądowych (kąpieliska otwarte nad jeziorami, zalewami, rzekami) oraz morskie w strefie przybrzeżnej (plażowe).

W przypadku wypadków, jakim ulegają pływaki, stosuje się już w literaturze określenie „ratownictwo nurkowe”²⁸, obejmujące zespół czynności ratowniczych związanych z wydobyciem pływaka z głębin na powierzchnię oraz specyfikę urazową związaną z różnicą ciśnień i użyciem w transporcie medycznym (najczęściej lotniczym) mobilnej komory dekompresyjnej (konieczność rekompresji poszkodowanego), stosowania pierwszej pomocy tlenowej (DAN) etc.

Rosnąca aktywność fizyczna i wykorzystywanie akwenów pokrytych lodem do rekreacji (wędkarstwo, bojery, łyżwiarstwo, narciarstwo biegowe, rowery górskie, morsowanie i nurkowanie pod lodem²⁹), spowodowały wyodrębnienie się z ratownictwa wodnego osobnej specjalizacji w postaci ratownictwa lodowego³⁰.

Na system cywilnego ratownictwa morskiego³¹ składają się Stacje Ratownictwa Brzegowego oraz okręty SAR (*Search and Rescue*). Marynarka Wojenna RP ma w swej strukturze Brzegową Grupę Ratownictwa (BGR), wchodzącą w skład Dywizjonu Okrętów Wsparcia 3 FO w Gdyni. Brygada Lotnictwa Marynarki Wojennej pełni całonocny dyżur w Babich Dołach i Darłowie, mając pod komendą śmigłowce ratunkowe, a Morski Oddział Straży Granicznej dysponuje jednostkami ratowniczymi

²⁶ Zob. P. Błasiak i in., *Ratownictwo wodne. Vademecum*, Prószyński i Spółka, Warszawa 2005; P. Błasiak, M. Chadaj, K. Kurek, *Ratownictwo wodne. Vademecum*, Prószyński i Spółka, Warszawa 2001; *Ratownictwo wodne. Podręcznik dla studentów i ratowników wodnych*, red. R. Karpiński, AWF, Katowice 2007, a także klasyczne już prace: *Prawie wszystko o ratownictwie wodnym*, WOPR, Warszawa 1993 oraz T. Gwiaździcki, *Ratownictwo wodne bez tajemnic*, Sport i Turystyka, Warszawa 1980.

²⁷ G.R. Winogradzki, *Organizacje pozarządowe w systemie bezpieczeństwa państwa*, WSGE, Józefów 2017, s. 100–114.

²⁸ M. Dąbrowski, *Ratownictwo nurkowe z elementami pierwszej pomocy przedmedycznej*, Studio „Bell”, Warszawa 2005 oraz T. Strugański, *Wypadki nurkowe*, Studio „Bell”, Warszawa 2005.

²⁹ Np. bicie rekordu Guinnessa w przepłynięciu 50 m pod lodem przez Jarosława Zwierzyńcę w 2003 r.

³⁰ Zob. R. Borkowski, J. Zwierzyńska, *Wybrane aspekty dydaktyki ratownictwa lodowego i edukacji psychologicznej w szkoleniu ratowników WOPR*, [w:] *Organizacje bezpieczeństwa publicznego wobec wyzwań zarządzania kryzysowego w Polsce*, red. J. Zych, Wydawnictwo WSB, Poznań 2016, s. 61–71 oraz T. Strugański, *Nurkowanie pod lodem*, Studio „Bell”, Warszawa 2007, a także J. Paradowski, *Nurkowanie pod lodem*, Ogólnopolskie Centrum Szkolenia Nurkowego KDP PTTK, Warszawa 2001.

³¹ D. Konkol, T. Perka, *Polskie statki ratownicze*, Dom Wydawniczy Księży Młyn, Łódź 2014 oraz J.K. Sawicki, *Ratownictwo morskie w Polsce*, Wyższa Szkoła Morska, Gdynia 2001; *Polskie Ratownictwo Okrętowe 1995–2001*, red. J.K. Sawicki, Akademia Morska, Gdynia 2001; W. Poinc, *Ratownictwo morskie*, t. 1: *Ratowanie życia i mienia*, Wydawnictwo Morskie, Gdynia 1966; W. Poinc, *Ratownictwo morskie*, t. 2: *Wydobywanie zatopionych statków*, Wydawnictwo Morskie, Gdynia 1970 oraz K.A. Męclewski, *Ratownictwo morskie*, Wydawnictwo Ligi Morskiej, Warszawa 1951, a także H. Mąka, *Katastrofy polskich statków*, Bellona, Warszawa 2014.

typu SAR 1500. Zaraz po zakończeniu II wojny światowej powołano do życia Wydział Ratowniczo-Holowniczy Żeglugi Polskiej, do zadań którego należało ratowanie życia na morzu – w związku z tym utworzono 11 kapitanatów portów oraz, w 1951 r., Polskie Ratownictwo Okrętowe (PRO), które początkowo zajmowało się oczyszczaniem polskiego wybrzeża z wraków. Wraz z rozwojem polskiej żeglugi głównym zadaniem PRO stało się ratownictwo morskie, budowano również nabrzeżne stacje ratownicze. W roku 2002 z PRO wydzielono Morską Służbę Poszukiwania i Ratownictwa (SAR) – od tego czasu przedsiębiorstwo PRO zajmuje się tylko działalnością komercyjną, w tym holowaniem pełnomorskim i oceanicznym, świadczeniem usług dźwigowych oraz obsługą platform wiertniczych i statków. Dziś w SAR służy 280 ratowników i 80 ochotników, dysponujących flotą złożoną z przeszło 20 specjalistycznych statków z charakterystycznym emblematem Krzyża Maltańskiego, stacjonujących m.in. w Gdyni, Władysławowie, Łebie, Helu, Kołobrzegu i Świnoujściu. Działania koordynowane są przez Morskie Centrum Koordynacyjne w Gdyni oraz Pomocnicze Centrum Koordynacyjne w Świnoujściu. Oprócz działań ratowniczych na morzu do zadań SAR należy neutralizacja skażeń chemicznych oraz prowadzenie prac podwodnych. W morskich strukturach militarnych NATO rozwijane jest siłami Wielkiej Brytanii, Norwegii i Francji również ratownictwo podwodne (*Submarine Rescue System*), na które składa się okręt ratowniczy, pojazdy podwodne IROV (*Intervention Remotely Operated Vehicle*) oraz zespół komór dekompresyjnych. Jednostka ta zdolna jest operować do głębokości 600 m, niosąc pomoc załogom okrętów podwodnych.

Stopniowo rozwija się ratownictwo lotnicze, zarówno pod względem lotów sanitarnych, jak i tworzenia nowych form działania³². W 2018 r. uruchomiony został cywilno-wojskowy Ośrodek Koordynacji Poszukiwania i Ratownictwa Lotniczego (ARCC, *Aeronautical Rescue Coordination Centre*) w oparciu o wojskową służbę poszukiwania i ratownictwa lotniczego. Służbę ASAR (*Aeronautical Search and Rescue*) tworzą: ośrodek ARCC, lotnicze zespoły poszukiwawczo-ratownicze (LZPR) oraz punkty kontrolne. Jej zadaniem jest koordynacja działań w celu udzielania pomocy załogom i pasażerom statków powietrznych oraz innym poszkodowanym w wyniku zdarzeń lotniczych (np. zaginięcie statku powietrznego, przymusowe lądowanie poza lotniskiem) w przestrzeni FIR Warszawa³³. Ośrodek kieruje działaniami Lotniczych Zespołów Poszukiwawczo-Ratowniczych, współdziałając ze służbami ruchu lotniczego, jednostkami KSRG, PRM, SAR i Policji.

Dobrze rozwinięte jest w Polsce ratownictwo górskie. Wraz z upowszechnieniem turystyki górskiej i wspinaczki, a także narciarstwa zjazdowego narodziły się inicjatywy tworzenia służb niosących pomoc w górach, przede wszystkim w krajach alpejskich³⁴. Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe jest jedną z najstarszych na

³² R. Gałązkowski, *Lotnicze Pogotowie Ratunkowe*, Medi Press, Warszawa 2010 oraz R. Gałązkowski, P. Kłosiński, *Polskie lotnictwo sanitarne 1955–2005*, Wydawnictwo Medyczne Borgis, Warszawa 2005.

³³ Zob. Ł. Kondratowicz, *Rola i znaczenie służb poszukiwania i ratownictwa lotniczego w Polsce*, [w:] *Bezpieczeństwo transportu lotniczego*, red. A. Kwasiborska, Typografia, Pułtusk–Warszawa 2016, s. 237–256.

³⁴ K. Mrozowicz, P. Halemba, *Ratownictwo górskie. Psychologiczne i organizacyjne aspekty zarządzania bezpieczeństwem w górach*, AWF, Katowice 2012 oraz M. Jagiełło, *Wołanie w Górach. Wypadki i akcje ratunkowe w Tatrach*, Iskry, Warszawa 2012.

świecie organizacji ratownictwa górskiego, czwartą tego typu organizacją w historii, istniejącą nieprzerwanie od 1909 r. Jest organizacją społeczną, tj. utrzymywaną z dotacji państwa i prywatnych sponsorów. Nie pobiera opłat za udzielanie pomocy. Zrzesza ponad 240 ratowników, z czego około 100 pełni czynną służbę, a 20 pracuje zawodowo. Rocznie TOPR organizuje około 400 akcji i 100 wieloosobowych wypraw ratunkowych. Wyposażone w nowoczesny sprzęt, prowadzi często akcje ratunkowe z użyciem śmigłowca w wysokogórskich partiach Tatr³⁵. W pozostałych górach Polski służbę ratowniczą pełni Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, skupione w grupach regionalnych (Karkonoskiej, Wałbrzysko-Kłodzkiej, Beskidzkiej, Bieszczadzkiej, Krynickiej, Podhalańskiej oraz Jurajskiej) i zrzeszające ok. 1000 ratowników (ok. 100 zawodowych i 900 ochotników).

Na styku ratownictwa górskiego i technicznego narodziło się pojęcie ratownictwa wysokościowego³⁶, przez które rozumie się każdą formę udzielania pomocy i ewakuacji zarówno w górach i jaskiniach, jak i na budynkach, konstrukcjach wysokościowych, stawkach itd. a więc wszędzie tam, gdzie w grę wchodzi pokonanie deniwelacji na wysokości lub pod ziemią.

Dynamiczny rozwój rekreacyjnego narciarstwa zjazdowego wiąże się z inwestycyjnym boorem w zakresie budowy nowych i modernizacji istniejących stacji narciarskich. Ciągły wzrost liczby narciarzy pociągnął za sobą inicjatywę utworzenia ratownictwa narciarskiego, będącego jedną z najmłodszych służb ratowniczych w Polsce. Jej utworzenie miało wyjść naprzeciw oczekiwaniom stacji narciarskich zobowiązanych zapewnić w sezonie zimowym dyżury profesjonalnej służby ratowniczej, niosącej pomoc poszkodowanym w wypadkach na stokach narciarskich. Szczupłość kadr GOPR i TOPR nie pozwala na pełne obsadzenie wszystkich ośrodków narciarskich ratownikami górskimi, w dodatku nie wszystkie stacje narciarskie w Polsce są położone w rejonach górskich (Warmia, Mazury, Pomorze, Warszawa). Chodzi zatem o kompleksowe zabezpieczenie stoków narciarskich i narciarskich tras biegowych i nartostrad, a także imprez sportowych i rekreacyjnych rozgrywanych na śniegu oraz igelicie. Kwalifikacje ratownicze dotyczyć mają umiejętności narciarskich (ukończenie szkolenia w zakresie transportu osób potrzebujących pomocy na zorganizowanych terenach narciarskich, organizowane przez podmioty uprawnione do wykonywania ratownictwa górskiego) oraz z zakresu pierwszej pomocy bez wymogów kompetencji z zakresu wspinaczki, ratownictwa wysokościowego, terenoznawstwa etc., co określa Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o bezpieczeństwie i ratownictwie w górach i na zorganizowanych terenach narciarskich³⁷. W praktyce szkoleniowcy ze służb ratownictwa górskiego, odpowiedzialni za proces szkoleniowy adeptów ratownictwa narciarskiego, traktują ratownictwo narciarskie jako konkurencyjne dla siebie i przeprowadzają szkolenia bardzo rzadko³⁸, co powoduje spadek zainteresowania nową

³⁵ Zob. W. Mateja, *Ratownictwo z powietrza w Tatrach. Podręcznik śmigłowcowych technik ratowniczych*, Stapis, Katowice 2013.

³⁶ *Sprzęt i technika w ratownictwie wysokościowym PSP*, CNBOP, Józefów 2000.

³⁷ Dz.U. z 2011 r., Nr 208, poz. 1241.

³⁸ Pozytywnym wyjątkiem jest Krynicka Grupa GOPR, w której wyszkolono najwięcej, jak dotąd, ratowników narciarskich. Również w Grupie Karkonoskiej GOPR oraz w TOPR prowadzono tego rodzaju kursy. Sytuacja na obszarach działania poszczególnych grup GOPR jest, co zrozumiałe, mocno zróżnicowana.

służbą – po siedmiu latach obowiązywania nowych regulacji prawnych liczba ratowników narciarskich osiąga niewielki w stosunku do potrzeb poziom. Tymczasem liczba wypadków narciarskich w Polsce rośnie, wraz z budową kolejnych tras i wyciągów. W 2011 r. Ministerstwo Sportu rozważało projekt wprowadzenia ograniczeń liczby osób przebywających na stokach narciarskich, co wszakże okazało się niemożliwe i było kolejnym pomysłem urzędników z epoki centralnie sterowanej gospodarki.

Psychologiczne następstwa wypadków, katastrof i sytuacji kryzysowych, stres poszkodowanych i członków ich rodzin, jak również stres samych ratowników są niezwykle istotne z perspektywy zdrowia publicznego, choć wciąż jeszcze w naszym kraju nie w pełni doceniane³⁹. Wyrazem wzrostu znaczenia psychologicznych aspektów wykonywania działań ratowniczych i stresów w pracy ratownika, coraz częściej występujących zagrożeń ze strony agresywnych i zaburzonych poszkodowanych czy ich rodzin oraz podczas podejmowania działań w środowiskach patologicznych⁴⁰ jest rozwój szkoleń w tym zakresie⁴¹. Powstała również i rozwija się nowa specjalność w ratownictwie, czyli ratownictwo psychologiczne⁴².

Podsumowanie

Z punktu widzenia bezpieczeństwa społeczeństwa i podnoszenia poziomu zdrowia publicznego (a więc pomniejszania statystyk wypadków) niezwykle ważny jest rozwój umiejętności samoratownictwa lub inaczej samoratownictwa w społeczeństwie⁴³. Oznacza to podejmowanie obrony i ochrony samego siebie w sytuacji zagrażającej życiu lub zdrowiu, polepszanie swego trudnego położenia, wreszcie – wzajemne udzielanie pomocy w sytuacji wypadku lub katastrofy. Rozwój samoratownictwa możliwy jest jednak tylko wobec rozwiniętej społecznej świadomości zagrożeń przy jednoczesnym kształtowaniu rozmaitych umiejętności (mentalnych, sprawnościowych, sportowych, ratowniczych). W tak rozumianej socjalizacji samoratowniczej, czyli edukacji społecznej w tym zakresie, na pierwszy plan wysuwa się kształcenie dzieci i młodzieży, co dotychczas zapewniał w szkołach przedmiot edukacja dla bezpieczeństwa, w którym nacisk kładziono na zasady bezpiecznego zachowania, kwestie ewakuacji i udzielania pierwszej pomocy, a nie obronności i militariów, jak we wcześniej

³⁹ Zob. np. K. Podleska, *Zespół stresu pourazowego – przyczyny, objawy, leczenie*, „Na Ratunek” 2016, nr 2 oraz M. Perlak, *Reakcje stresowe na zdarzenia krytyczne*, „Na Ratunek” 2013, nr 5, a także szerzej por. W. Łosiak, *Psychologia stresu*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008; H. Sęk, R. Cieślak, *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006 w rozdziałach poświęconych problematyce stresów w sytuacjach traumatycznych.

⁴⁰ Por. np. *Psychiatria w praktyce ratownika medycznego*, red. J. Jaracz, A. Patrzala, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2014.

⁴¹ Por. N. Ogińska-Bulik, *Dwa oblicza traumy. Negatywne i pozytywne skutki zdarzeń traumatycznych u pracowników służb ratowniczych*, Difin, Warszawa 2015; J. Kliszcz, *Psychologia w ratownictwie*, Difin SA, Warszawa 2012 oraz A. Hetherington, *Wsparcie psychologiczne w służbach ratowniczych*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, a także N. Ogińska-Bulik, M. Kaflik-Pieróg, *Stres zawodowy w służbach ratowniczych*, Wydawnictwo WSHE, Warszawa 2006.

⁴² Zob. E. Sideris, B. Paczuska-Jałowińska, *Ratownictwo psychologiczne*, „Na Ratunek” 2007, nr 1, s. 62–64.

⁴³ A. Skrabacz, *op. cit.*, s. 82–83.

realizowanym w polskim szkolnictwie przedmiocie przysposobienie obronne⁴⁴. Obok kształtowania umiejętności samoratowniczych i udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej niezwykle istotne i co najważniejsze – nader proste, jest edukowanie społeczeństwa w zakresie znajomości sygnałów alarmowych, umiejętności alarmowania i zgłaszania wypadków⁴⁵. Także i w tym obszarze wiedza przeciętnego obywatela jest raczej skromna i niewystarczająca.

Rozwój ratownictwa w III RP (służby, organizacje, obszary) *Streszczenie*

Celem niniejszego artykułu jest podjęcie refleksji nad obecnym stanem systemu ratownictwa RP w perspektywie podmiotowej i przedmiotowej oraz wskazanie właściwych mu trendów rozwojowych. Rozważania mają charakter przyczynkarski i wprowadzający do szerokiego spektrum tematycznego. W ostatnim dwudziestoleciu zmieniły się regulacje prawne, rozwinęły standardy działań ratowniczych, pojawił się fachowy sprzęt ratowniczy wysokiej klasy. Systematycznie postępuje specjalizacja służb ratowniczych, w związku z czym wyróżnia się nowe rodzaje ratownictwa (np. ratownictwo wysokościowe, ratownictwo narciarskie, ratownictwo psychologiczne). Istnieje zatem potrzeba ciągłej aktualizacji opisu i dokonywania bilansu stanu polskiego ratownictwa.

Słowa kluczowe: ratownictwo, medycyna katastrof, ratownictwo medyczne, ratownictwo wodne, ratownictwo górskie

Development of Rescue Services in the Third Republic of Poland *(Services, Organizations, Areas)* *Abstract*

The purpose of this article is to reflect on the current state of the Polish rescue system in the subjective and objective perspective, as well as, to indicate the developing trends of Polish rescue. The contributing considerations introduce a wide range of themes. In the last two decades legal regulations have changed, standards of rescue operations have developed, and specialized high-class emergency equipment has emerged. The specialization of emergency services is systematically progressing, which means that new types of rescue are distinguished (e.g. altitude rescue, ski rescue, psychological rescue). There is therefore a need to constantly update the description and to assess the state of Polish rescue.

Key words: rescue, disaster medicine, emergency medical services, water rescue, mountain rescue

---

⁴⁴ M. Borowiecki, Z. Pytasz, E. Rygała, *Edukacja dla bezpieczeństwa*, WS PWN, Warszawa 2011 oraz A. Nowak-Kowal, Z. Smutek, M. Goniewicz, *Edukacja dla bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Pedagogiczne Operon, Gdańsk 2012.

⁴⁵ S.J. Rysz, *Ostrzeżenie, alarmowanie, powiadomienie ratunkowe*, Difin, Warszawa 2017.

*Развитие служб спасения в Республике Польша
(службы, формирования, сфера деятельности)
Резюме*

В статье представлен анализ, с субъективной и объективной точек зрения, нынешнего состояния системы спасения в Польше и указаны тенденции развития польских служб спасения. Исследование имеет вводный характер для широкого тематического спектра проблем. За последние два десятилетия изменились нормативные правовые акты, были разработаны стандарты аварийно-спасательных операций, появились специализированные спасательные средства высокого класса. Систематически развивается специализация спасательных служб (напр., горноспасательные формирования, служба экстренной психологической помощи). Таким образом, следует сделать вывод, что состояние польских аварийно-спасательных служб постоянно меняется.

Ключевые слова: аварийно-спасательные службы, спасательная медицина, служба спасения на воде, горноспасательные службы

